

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ІНСТИТУТ ГІДРОБІОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЗООЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ
ГІДРОЕКОЛОГІЧНЕ ТОВАРИСТВО УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ПАРАЗИТОЛОГІВ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА
ЖИТОМИРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРОЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

БІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ – 2017

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю
«Біологічні дослідження – 2017»

14–16 березня 2017 року

Житомир – 2017
ПП «Рута»

*Рекомендовано до друку вченою радою
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(протокол №11 від 31 березня 2017 року)*

Рецензенти

Світлана Вікторівна Гордійчук – кандидат біологічних наук, доцент кафедри природничих та соціально-гуманітарних дисциплін, проректор з навчальної роботи Житомирського інституту медсестринства

Ірина Дмитрівна Бойчук – кандидат педагогічних наук, заступник директора з навчальної роботи Житомирського базового фармацевтичного коледжу ім. Г.С. Протасевича

Микола Михайлович Свительський – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри загальної екології Житомирського національного агроекологічного університету

Біологічні дослідження – 2017: Збірник наукових праць. – Житомир: ПП «Рута», 2017. – 440 с.

У збірнику подаються нові результати теоретичних, прикладних та науково-методичних досліджень провідних учених із широкого спектру біологічних проблем. Видання розраховане на студентів, аспірантів, вчителів, викладачів та науковців.

Редакційна колегія:

Саух Петро Юрійович – ректор ЖДУ імені Івана Франка, д.ф.н., проф. (голова);

Романенко Віктор Дмитрович – директор Інституту гідробіології НАН України, академік НАНУ, д.б.н. (співголова);

Акімов Ігор Андрійович – директор Інституту зоології імені І.І.Шмальгаузена НАНУ; чл.-кор. НАНУ, д.б.н. (співголова);

Сейко Наталія Андріївна – проректор з наукової роботи ЖДУ імені Івана Франка, д.п.н., проф.;

Янович Лариса Миколаївна – проректор з навчальної роботи ЖДУ імені Івана Франка, д.б.н., доц.;

Романенко Олександр Вікторович – зав. кафедри біології Національного медичного університету імені О. О. Богомольця, чл.-кор. НАНУ, д.б.н., проф.;

Афанасьєв Сергій Олександрович – заступник директора Інституту гідробіології НАНУ з наукової роботи, д.б.н., проф.;

Юришинець Володимир Іванович – заступник директора Інституту гідробіології НАНУ з наукової роботи, д.б.н.;

Романчук Людмила Донатівна – проректор з наукової роботи та інноваційного розвитку ЖНАЕУ, д.с.-г.н., проф.;

Корнюшин Вадим Васильович – гол.н.с. відділу паразитології Інституту зоології імені І.І. Шмальгаузена НАНУ, д.б.н., проф.;

Межжерін Сергій Віталійович – зав. відділом еволюційно-генетичних основ систематики Інституту зоології імені І.І. Шмальгаузена НАНУ, д.б.н., проф.;

Грубінко Василь Васильович – зав. кафедри загальної біології та методики навчання природничих дисциплін Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка, д.б.н., проф.;

Крот Юрій Григорович – пр.н.с. відділу екологічної фізіології водних тварин Інституту гідробіології НАН України, к.б.н.;

Кутек Тамара Борисівна – декан факультету фізичного виховання і спорту ЖДУ імені Івана Франка, доктор наук з фізичного виховання та спорту, проф.;

Вискушенко Дмитро Андрійович – декан природничого факультету ЖДУ імені Івана Франка, к.б.н., доц.;

Стадниченко Агнеса Полікарпівна – зав. кафедри зоології ЖДУ імені Івана Франка, д.б.н., проф.;

Житова Олена Петрівна – зав. кафедри екології лісу та безпеки життєдіяльності ЖНАЕУ, д.б.н., доц.;

Киричук Галина Євгенівна – зав. кафедри ботаніки, біоресурсів та збереження біорізноманіття ЖДУ імені Івана Франка, д.б.н., проф.;

Гарбар Олександр Васильович – зав. кафедри екології та природокористування ЖДУ імені Івана Франка, д.б.н.;

Корнійчук Наталія Миколаївна – зав. кафедри медико-біологічних основ фізичного виховання та спорту ЖДУ імені Івана Франка, к.б.н., доц.;

Огороднійчук Марія Володимирівна – ст. викладач кафедри медико-біологічних основ фізичного виховання та спорту ЖДУ імені Івана Франка, к.ф.н.;

Гирина Альона Асанівна – старший лаборант кафедри медико-біологічних основ фізичного виховання і спорту.

Матеріали друкуються в авторській редакції. За достовірність фактів, власних імен та інші відомості відповідають автори публікації. Думка редакції може не збігатися із думкою авторів.

За останні роки з'явилася значна кількість робіт, які засвідчують велике екологічне значення окремих абіотичних та антропогенних чинників для риб: показано вплив різноманітних забруднювачів на інтенсивність перебігу метаболічних процесів, біохімічні зміни органів і тканин в онтогенезі в різні пори річного циклу, при зимівлі, голодуванні тощо. Проте незважаючи на актуальність проведених досліджень вплив підвищених концентрацій азоту і фосфору на морфологічні ознаки та біохімічні показники молоді риб вивчені недостатньо.

Література

1. С.В.Дудник, М.Ю.Євтушенко Водна токсикологія: основні теоретичні положення та їхнє практичне застосування [Монографія] / С.В.Дудник, М.Ю.Євтушенко. – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 2013. – 297 с.
2. Никольский, Г. В. Экология рыб: учеб. пособие для ун-тов / Г. В.Никольский; ред. Н. А. Соколова. – 3-е изд., доп. – М.: Высшая школа, 1974.– 357 с.; ил
3. Риклефс Р. Основы общей экологии /Р. Риклефс. – М.: Мир,1979.
4. Болезни рыб и основы рыбоводства - Грищенко Л.И./Грищенко Л.И., Акбаев М.Ш., Васильков Г.В. Болезни рыб и основы рыбоводства/ – М.: Колос, 1999. – 456 с.
5. Tilak, K.S., Lakshmi, S.J., Susan, T.A. The toxicity of ammonia, nitrite and nitrate to the fish, *Catla catla* (Hamilton)/ 5. Tilak, K.S., Lakshmi, S.J., Susan, T.A. –J. Environ. Biol. 23., 2002, 147-149.
6. Токсикорезистентность карпа при разной нагрузке соединениями неорганического азота / Ю.Н. Красюк // Гидробиологический журнал. – 2009. – Т. 45, № 5. – С. 89–97. – Библиогр.: 22 назв. – рос.
7. Потрохов А.С., Зиньковский О.Г., Киризий Т.Я., Худияш Ю.Н. Изменение ряда морфо-физиологических показателей карпа под действием повышенной концентрации минерального азота в воде // Гидробиол. журн. — 2006, 42, 6. — С. 71–90.
8. Краснов С.К. Методика постановки аквариальных опытов на рыбах.-В.кн.: Методики-биологических исследований по водной токсикологии. / Краснов С.К. М.: Наука, 1971
9. Щербаков Ю.А., Чемова Н.Г. Патоморфологический метод исследования при отравлении рыб. / Щербаков Ю.А., Чемова Н.Г.-Иzv.ГосНИОРХ, 1974, т.98, с.138-140
10. Романенко В.Д., Арсан О.М., Соломатина В.Д. Кальций и фосфор в жизнедеятельности гидро-бионтов. /Романенко В.Д., Арсан О.М., Соломатина В.Д. – К.: Наукова думка, 1982. – 152 с
11. Строганов Н.С. Накопление и отдача радиоактивного фосфора водными организмами и распределение его в тканях рыб /Н.С.Строганов, В.Г.Хоботьев // Вестник Московского университета,1960. – Серия VI. №4. – С.3-12.
12. Гормональный механизм энергообеспечения адаптации рыб к воздействию минерального азота / В.Д. Романенко, А.С.Потрохов // Гидробиол. журн. – 2010. –Т.46, №6. – С.58–66.

УДК 594.32

MICROCOLPIA DAUDEBARTII ACICULARIS (FERUSSAC, 1823) ФАУНИ УКРАЇНИ І ЇЇ СИСТЕМАТИЧНИЙ СТАТУС

Н.М. Макарова

Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. В. Бердичівська, 40, Житомир, 10008, Україна

Чорнушка загострена – *Microcolpia daudebartii acicularis* (Férussac, 1823) [4] типовий гребінчастозябровий представник родини Melanopsidae Н. Adams et A. Adams, 1854 малакофауни України. Цей вид є ендеміком Дунайсько-Донської зоогеографічної провінції

Палеарктики, а в Україні поширені виключно на території її Правобережжя. Тут він населяє переважно русла великих річок і подекуди їх притоки першого та другого порядків. Вже протягом двох століть ці тварини є об'єктами дослідження. З моменту першої знахідки чорнушки і до сьогодні предметом найдокладніших досліджень зоологів були питання систематики цієї родини. В цьому контексті існує багато протиріч. Навіть у світовій фауні представники цієї родини мають декілька синонімів, які у певний час були у широкому вжитку. Українська чорнушка не є виключенням у цьому плані.

Загальновідомо, що до початку 90-х років ХХ ст. родина Melanopsidae на території Причорномор'я включала в себе лише двох представників одного роду - *F. acicularis* (чорнушка загострена) і *F. esperi* (чорнушка плямиста). Автором цієї класифікації був В. І. Жадін [1] і згодом він опублікував про це у своїй монографії. Ця праця є класичною і фундаментальною, оскільки навіть дотепер не втратила свого сенсу і до неї час від часу звертаються багато малакологів як вітчизняних, так і зарубіжних.

В останній чверті ХХ ст. широкого ужитку набуває компараторний метод [3]. Він був запропонований за ініціативою вітчизняного малаколога Я. І. Старобогатова, який орієнтувався на результати досліджень європейських палеонтологів [2]. Суть компараторного методу полягала у ідентифікації видів молюсків на основі особливостей геометрії крайового росту екзоскелету тварин. Метод Я. І. Старобогатова визнали і підтримали низка інших вітчизняних малакологів. Вони широко застосовували цей метод, внаслідок чого видовий склад багатьох родин (щодо Gastropoda) значно зріс через «дроблення» видів. І родина Melanopsidae не стала виключенням. Замість одного уже чітко відомого виду *F. acicularis*, на той час їх було наведено аж три - *Microcolpia canaliculata* Vgt., 1884, *M. potamoctebia* Vgt., 1884, *M. ucrainica* Starobogatov, Alexenko, Levina, 1992. Однак хоча цей метод і набув широкого вжитку у межах колишніх СРСР і СНД, проте західноєвропейські малакологи не визнали такої класифікації.

ХХІ ст. характеризується появою і застосуванням нових методів з більш достеменними можливостями для ідентифікації того чи іншого виду у вирішенні суперечливих питань у систематиці тваринного світу. У цей період малакологи інтенсивно почали застосовувати методи біохімічно генного маркування. У результаті дослідження мінливості локусів трьох ферментних систем цих «трьох» видів отримано результати (Першко, 2006; Гарбар, Стельмашук, 2012), які беззаперечно свідчать про чітку відсутність будь-якої диференціації і генетичних відмінностей у межах цих трьох «видів» *Microcolpia*, які були описані Я. І. Старобогатовим із співавторами.

Вагомішими підставами для такого висновку є підтвердження результатів секвенування нуклеотидних послідовностей гену COI цих трьох «видів» чорнушок із акваторії крупних річкових басейнів України (Дунаю, Дністра, Південного Буга і Дніпра). Отримані результати свідчать про повну відсутність будь-яких відмінностей у межах цієї групи, а досліджений матеріал виокремлюється чітко в одну групу. До того ж ця група повністю співпадає з такою європейською. Диференціація української *M. d. acicularis* (= *F. acicularis*) і європейської знаходиться на нижній межі генетичної диференціації і статистично ці тварини нічим не відрізняються. Про еволюційну спорідненість між західноєвропейськими і українськими *M. d. acicularis* достовірно свідчить тест Тахіми (Tajima's Test (Relative Rate), де різниця між сіквенсами цих видів надзвичайно мала і становить майже 0.

Отже, види, які були визнані за компараторною методикою Я. І. Старобогатова та його послідовниками, не є дискретними еволюційно-генетичними групами. Ці три види є конспецифічними з *M. d. acicularis* (= *F. acicularis*).

Родина **Melanopsidae** H. Adams et A. Adams, 1854

Підродина Melanopsinae H. Adams et A. Adams, 1854

Рід *Esperiana* Bourguignat, 1877

Підрід *Microcolpia* Bourguignat, 1884

Вид *Microcolpia daudebartii acicularis* (Férussac, 1823)

Література

1. Жадин В. И. Моллюски пресных и солоноватых вод СССР / В. И. Жадин – М–Л.: Изд-во АН СССР, 1952. – 376 с.
2. Рауп Д. Основы палеонтологии / Д. Рауп, С. Стенли. – М.: Мир, 1974. – 390 с.
3. Старобогатов Я. И. Роды *Fagotia* и *Microcolpia* (Gastropoda, Pectinibranchia, Melanopsidae) и их представители в современной фауне / Я. И. Старобогатов, Т. Л. Алексенко, О. В. Левина // Бюл. МОИП. Отд. биол. – 1992. – № 97, вып. 3. С. – 57–72.
4. Férussac A. E. J. P. J. F. d'Audebard. Monographie des espèces vivantes et fossiles du genre mélanopside, *Melanopsis*, et observations géologiques à leur sujet / A. E. J. P. J. F. d'Audebard Férussac // Mémoires de la Société d'Histoire Naturelle de Paris, 1823. – Pl, VII-VIII. – 132–164.

УДК 594.38:591.5

РОЛЬ ДИХАЛЬНИХ ПІГМЕНТІВ У ПІДТРИМАННІ ГОМЕОСТАЗУ ВНУТРІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ПРІСНОВОДНИХ МОЛЮСКІВ (MOLLUSCA, GASTROPODA, PULMONATA, LYMNAEIDAE, BULINIDAE) ЗА УМОВ ДЕСИКАЦІЇ

Ю.В. Мисько¹, О.М. Мороз², А.П. Стадниченко³, Д.А. Вискушенко⁴, В.К. Гирич⁵

^{1,2,3,4,5}Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. В. Бердичівська, 40, Житомир, 01601, Україна

На початок ХХІ ст. однією з найвагоміших екологічних проблем, вкрай небезпечних для стабільності біосфери, є глобальні зміни клімату Землі. З них найбільш від'ємну роль відіграє глобальне потепління, яке становить зараз уже близько 3°C [3]. Воно супроводжується піднесенням рівня випаровування води з прісних континентальних водойм часом аж до повного їх пересихання [4]. Такі умови виявляються несприятливими для гідробіонтів-аеробів. Усі процеси їх життєдіяльності базуються на окисно-відновних реакціях, які перебігають за участю кисню. А середня кількість його у воді становить усього лише 7-10 мг О₂/дм³ [6], тобто вона значно менша порівняно з атмосферою.

Легеневі *Gastropoda* характеризуються двома способами дихання – легеневим і шкірним. При легеневому диханні ними використовується кисень, що входить до складу атмосферного повітря, а при шкірному – той кисень, котрий розчинений у воді. Функцію перенесення кисню від дихальних поверхней до тканин тіла виконує циркуляторна система цих молюсків, представлена серцем, судинами, лакунами і синусами. А безпосередніми переносниками кисню є дихальні пігменти гемоглобін і гемоціанін.

Зрозуміло, що в пересихаючих водоймах погіршуються умови дихання цих молюсків. Метою нашого дослідження було з'ясування того, що відбувається із вмістом дихальних пігментів у гемолімфі цих тварин, підданих дії умов десикації різної тривалості (6, 12, 18, 24, 30, 60 діб).

Матеріал: 196 екз. *Planorbarius corneus* (L.) і 189 екз. *Lymnaea stagnalis* (L.), зібраних у липні-серпні 2014 р. в астатичній водоймі у басейні допливу Тетерева – р. Пуятинці (м. Житомир). У лабораторії тварин утримували у кюветах, заповнених шаром (8-10 см) зволоженого піску. Гемолімфу отримували методом повного знекровлення особин. Вміст гемоглобіну в ній визначали за Салі; про вміст гемоціаніну судили за кількістю йонів Cu²⁺, встановлюваною абсорбційним спектрофотометром С – 1154 із полум'яним каталізатором (стандарт СЭВ 5340) за стандартною методикою (ГОСТ 209-31-86) [7]. Значення водневого показника (рН) виявляли стрічковим експрес-методом.